

Namık Kemal Tiyatrosunda Modern Osmanlı Yurttaşlığının Askeri Yönünün İnşası

The Construction of the Martial Aspects of Modern Ottoman Citizenship in the Namık Kemal Theatre

Ali Saçar* 

ÖZ

Bu çalışmada, Osmanlı modernleşmesinin erken dönem edebiyat örneklerinden Namık Kemal'in tiyatroları vasıtasıyla, yurttaşın askeri yönüyle inşası incelenmektedir. Avrupa örneği alınarak inşa edilmeye çalışılan yeni bir Osmanlı yurttaşlığının askeri yönünün Namık Kemal ve tiyatrosu üzerinden takip edilmeye çalışılmasının sebebi, söz konusu Osmanlı aydınının, daha sonra II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde olgunlaşacak pek çok düşüncenin Avrupadan Osmanlı'ya aktarılmasında en erken örnekleri sunmuş olmasıdır. Namık Kemal, tiyatro ve diğer birçok modern edebiyat türünde ilk örnekleri vererek Avrupa edebiyatını Osmanlı'ya getirmekle kalmamaktadır. Bunların eğitici işlevini açıkça vurgulayarak, siyasi ve hukuki kurumları da edebiyat yoluyla yeni Osmanlı yurttaşlarına tanıtmaktadır. Dolayısıyla, genel olarak Türk modernleşmesinin hızlandığı sonraki dönemleri de derinden etkileyecek biçimde, yaşadığı tarihsel dönemde Avrupada yaygın olarak kullanılan pek çok farklı edebiyat türünü kullanarak, yeni bir kuramsal düzlemi inşa etmektedir. Bu kuramsal düzlemin önemli bir unsuru Osmanlı yurttaşlığıdır. Avrupada olduğu gibi Osmanlıda da Fransız Devrimi ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki tarihsel dönemde, yurttaşlığın askeri yönünün inşası, ayrıca önem kazanmaktadır. İlk örneklerini Namık Kemal'in verdiği modern Osmanlı tiyatrosu, henüz kurumsallaşmakta olan modern Osmanlı düzenli ordusunun ve buna asker sağlamak için gerekli zorunlu, genel bir askerlik hizmetinin yurttaşlarca kabul görmesini sağlama işlevini üstlenmiştir. Bu çalışmada ana fikir tiyatro türünden eserlere dayanmakla birlikte, Namık Kemal'in düzyazı biçimindeki farklı edebiyat türlerindeki çalışmaları da tiyatrolarındaki düşünceleri destekleyecek biçimde, bütünselci bir yaklaşımla göz önünde bulundurulmaktadır. Sonuç olarak, Namık Kemal, Avrupada tanıştığı tiyatroya özel bir önem vererek, Osmanlı'nın Avrupa sömürgeciliği karşısında durabilmesini sağlayacak güçte düzenli ordu oluşturabilmesi için modern Osmanlı yurttaşlığının askeri yönüyle birlikte inşa edilmesine katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Modernleşmesi, Namık Kemal, Tiyatro, Düzenli Ordu, Yurttaşlık.

* Dr. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi, ORCID: 0000-0002-2984-0543

Namık Kemal düşüncesine ilişkin verimli bir tartışma imkanı sağlayan değerli meslektaşım, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi sayın Ezgi Çaldıran'a teşekkür ederim.

Sorumlu Yazar/Correspondence Author: Ali Saçar

E-posta/E-mail: ali.sacar01@gmail.com/asacar@nku.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 03.03.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 11.06.2022

ABSTRACT

This study, it's examined the construction of the martial aspects of modern ottoman citizenship through the theatre plays of Namık Kemal, one of the early literary examples of Ottoman modernization. The martial aspects of a new Ottoman citizenship, which is tried to be built by taking Europe as an example, is followed through Namık Kemal and his theatre because he impressed European ideas, which were later developed in the Second Constitutional Era of the Ottoman and the Republic of Turkey, on Ottoman in very early stage. He did not just write the first Ottoman versions of theatre and other modern European kinds of literature but also, as clearly maintained by himself, he showed the modern political and law institutions to Ottoman citizens through these literary works. So, Namık Kemal made a theoretical approach through modern literature, which had become widespread in his time, and affected next generations. In this context, modern Ottoman citizenship and especially its martial aspects, which were become more of an issue in the period between the French Revolution and the First World War, become crucial. Early modern Ottoman theatre or another saying Namık Kemal theatre has assumed the duty to raising awareness on the constitution of modern Ottoman regular army and compulsory military service. In this study, although the central topic of this study grounds on theatre plays, it pays regard to other kinds of prose literature of Namık Kemal as far as support for the central topic. In the conclusion, Namık Kemal gave particular importance to the theatre he had met in Europe and made a contribution to the construction of modern Ottoman citizenship with its military aspect for the constitution of modern Ottoman regular army strong enough to stand against European colonialism.

Keywords: Ottoman Modernization, Namık Kemal, Theatre, Regular Army, Citizenship.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nda (bundan sonra Osmanlı), meşrutiyete geçiş tartışmaları devam ederken ve cumhuriyet henüz gündemde değilken¹, farklı türde ve çok sayıda eser vererek bu tartışmaların merkezindeki yerini alan bir Osmanlı düşünürü olarak Namık Kemal, Türk hukuk tarihinde göz ardı edilemeyecek önemi haizdir. Avrupai, modern bir merkezi siyasi iktidarın, yine Avrupai, modern yurttaşlık anlayışı doğrultusunda hak ve özgürlüklerle sınırlandırılmış şekilde Osmanlı'da tesis edilebilmesi için hukukun² da aralarında bulunduğu pek çok konuda gazete makaleleri, mizah yazıları³, tarih kitapları, tiyatro ve roman gibi farklı düzyazı türlerinde görüşlerini beyan etmiştir. Yazıları bir bütün olarak okunduğunda modern ve geleneksel arasındaki çekişme ve çelişmeye

- 1 Başka bir deyişle Hukuki Tanzimat döneminde. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, 'Türk Hukuk Tarihinde Namık Kemal' (1941) 7(1) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası 177, 178.
- 2 Namık Kemal'in hukukla ilgili çeviri ve makaleleri hakkında bilgi için bkz ibid 187-92. Hukuk ve bununla bağlantılı olarak siyaset hakkındaki görüşleri üzerine yapılan çalışmalar olarak ayrıca bkz Kamran Birand, '18 inci Asır Fransız Tefekkürü ve Namık Kemal' (1945) 1(1) Felsefe Arkivi 99; Şerif Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas* (Syracuse University Press 2000) 287-336; Niyazi Berkes, *Türkiyede Çağdaşlaşma* (Ahmet Kuyaş ed, 18. Baskı, Yapı Kredi Yayınları 2012) 287-307; Rıdvan Değirmenci, 'Tanzimat Sürecinde Osmanlı Devleti'nin Hukuk Değişimi ve Namık Kemal'in Hukuk Anlayışı' (Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2015); Sabahattin Nal, 'Namık Kemal'in Devlet Kuramı ve Devletin Sürekliliğini Sağlayacak Yönetim Biçimi' (2019) 10(2) İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 633.
- 3 Namık Kemal'in mizah yazıları hakkında bilgi için bkz Hamza Çakır, 'Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen'in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler' (2006) 15 Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 161; Hüseyin Doğramacıoğlu, 'Namık Kemal'in Diyojen Gazetesindeki Mizahi Yazıları Üzerine Bir Değerlendirme' (2012) 7(1) Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 935.

rağmen, özellikle Avrupa işgali tehdidi karşısında, modern Avrupa'ya karşı modern bir Osmanlı devlet teşkilatıyla ayakta kalılabileceğini Osmanlı toplumuna ve bilhassa yönetimine göstermeye çalışmıştır. Dolayısıyla da bunun için evleviyetle gerekli kurum olarak modern Osmanlı düzenli ordusunun, yeni nesil askeri eğitim kurumlarından yetişen meslek mensubu subaylarıyla ve yurttaşlardan oluşan askerleriyle kuruluşunu fazlasıyla önemsemektedir. Bu nedenle, Osmanlı'da modern siyasi iktidarın ve bunun unsuru olarak düzenli ordunun teşekkülünün genel kamu hukuku boyutunu anlamada kullanılabilir veriler bakımından, Namık Kemal, en erken örnekleri sunmaktadır.

Namık Kemal, modern Türk edebiyatının ilk örneklerini verecek kadar erken aşamada, içerisinde yaşadığı topluma göre ileri sayılabilecek meseleleri gündeme getirmiştir. Bunun için kullandığı edebiyat türlerinden birisi ve aslında kendisinin de açıkça belirttiği üzere en önemlisi tiyatrodur⁴. Osmanlı'da Türklerin yazdığı ilk modern tiyatro oyunlarından olan bu eserler⁵, henüz I. Meşrutiyet öncesinden başlayarak daha sonra II. Meşrutiyet'e ve dahası Cumhuriyet'e miras kalacak düşünceleri, düzyazı yazma ve okuma kültürünün yeterince gelişmediği, görsel temsille insanlara ulaşmanın daha uygun görüldüğü bir dönemde⁶, toplumun geniş kesimlerine yaymıştır. Bu sebeple, Namık Kemal düşüncesi üzerinden Osmanlı düzenli ordusunun tesisi incelenirken, tiyatro türünden eserleri merkeze almak daha uygun olacaktır.

Bu çalışmada temel verileri sağlayan kaynaklar, Namık Kemal'in gazete yazıları, tarih yazıları, romanları ve tiyatrolarıdır. Başlıktan da anlaşılacağı üzere, Namık Kemal'in düzenli ordu ve yurttaşın askeri yönüne ilişkin görüşleri esas olarak tiyatrolarından takip edilecek olup, diğer düzyazı türlerine, tiyatroların yazıldığı bağlamı aydınlatacak ölçüde başvurulacaktır. Namık Kemal'in yazıları, Latin alfabesine aktarılmış kaynaklar üzerinden incelenecektir. Bunların yanında Namık Kemal üzerine daha önceden yapılmış bilimsel çalışmalar da doğrudan kendisinin yazılarından çıkarılan sonuçları destekleyecek şekilde kullanılacaktır.

Çalışmada öncelikle Namık Kemal'in Osmanlı'da siyasi iktidarın merkezileşmesi ve modernleşmesi doğrultusunda ileri sürdüğü görüşler üzerinde genel olarak durulacaktır. Bu kapsamda, kendisiyle özdeşleşen ve Osmanlı toplumunda kullanımı yaygınlaşan vatan ve hürriyet kavramlarını hangi bağlamda kullandığı, tesis edilmesini istediği Osmanlı barışı çerçevesinde ele alınacaktır. Sonraki aşamada, Osmanlı barışının tesisi ve dışarıya veya başka bir deyişle Avrupa'ya karşı müdafaası için gerekli modern askeri teşkilatlanmaya yönelik yaklaşımına değinilecektir. Son olarak, Osmanlı'da

4 Namık Kemal, 'Tiyatro' *İbret* (2 Safer 1290/19 Mart 1289) 1 iç Nergiz Yılmaz Aydoğdu ve İsmail Kara (edr), *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri: Bütün Makaleler I* (2. Baskı, Dergah 2019) 497; 'Tiyatrodan Bahseden Arkadaşlara' *Hadika* (27 Kanun-ı evvel 1288/26 Şevval 1289) 2 iç Ibid 573; 'Mukaddime-i Celal' iç Namık Kemal, *Celaledin Harzemşah* (Oğuz Öcal ed, 2. Baskı, Akçağ 2014) 31, 46.

5 Namık Kemal öncesi dönemde Osmanlı'da modern edebiyat türleri tiyatro ve roman hakkında bilgi için bkz Ahmet Hamdi Tanpınar, *Türk Edebiyatı Tarihi: 19 uncu Asır* (7. Baskı, Çağlayan Kitabevi 1988) 148-50, 278-81.

6 Tam olarak bu nedenle, ciddi toplumsal dönüşümlerin yaşandığı devrim günlerinde tiyatrolar halkın eğitimi için kullanılmıştır. Bilge Seçkin, '1908 Devrimi'nde Politik Tiyatro ve Besa Oyunu' (2008) 38 İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 265, 266-67. Ayrıntılarına daha sonra değinilecek olan, Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* tiyatrosu da 1908 devrimi döneminin en çok oynanan oyunlarından. Ibid 273. 1908 devriminin ilk haftalarında bu oyun oynanmaya başlanmıştır. Mithat Cemal Kuntay, *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, Cilt III/ Kısım I (Alfa 2019) 615.

merkezi siyasi iktidarın düzenli ordusunun kuruluşu için tiyatroyu bir eğitim aracı olarak kullanması örneklendirilerek, Türkiye’de modern siyasi kurumlardan birisinin oluşturulması, erken dönem tiyatro örnekleri üzerinden, genel kamu hukuku boyutuyla anlaşılmalı çalışılacaktır.

I. VATAN, HÜRRİYET VE OSMANLI BARIŞI

Namık Kemal, günümüzde hala vatan ve hürriyet kavramlarına yaptığı vurguyla anılmaktadır⁷. Bunlardan birisinin ön plana çıkarılmasıyla, Namık Kemal’in kamu hukukuna ilişkin görüşleri farklı bir noktaya gidecek şekilde yorumlanabilir. Oysa, daha doğru olan yöntem, vatan ve hürriyet arasında kurduğu bağlantının tespit edilmesi⁸ ve bu yolla, modern uluslararası düzenin öznelere olan ulusal barışını sağlamış ülkelere benzer bir Osmanlı barışının eserlerinde takip edilmesidir. Bu yöntemle incelendiğinde, Namık Kemal’in vatan ve hürriyeti, Osmanlı barışı çerçevesinde bir bütünün olmazsa olmaz iki parçası olarak gördüğü tespit edilebilir.

A. SİYASİ İKTİDARIN MERKEZİLEŞMESİ VE SINIRLANDIRILMASI

Namık Kemal’in çalışmaları incelendiğinde, yurttaşların hak ve özgürlüklerinin korunduğu, diğer siyasi iktidar iddiaları karşısında yeterince kuvvetlenmiş bir merkezi siyasi iktidara duyulan özlem okunabilmektedir. Tarif edilen siyasi iktidar, Avrupa’da modern toplumla birlikte gelişen merkezi siyasi iktidar veya modern devlettir. Ancak Avrupalı siyasi iktidar, Osmanlı toplumuna ve meşruiyet kaynaklarına uygun hale getirilmeye çalışılmaktadır⁹. Namık Kemal’in yaşadığı dönemde, en gelişmiş cumhuriyet örneği olarak Amerika Birleşik Devletleri henüz günümüzdeki siyasi etkiye sahip değildir, Fransa’da cumhuriyet yönetimi 1871’de Almanlara karşı yenilgiyle birlikte tekrar tesis edilmeye çalışılmıştır. İngiliz örneğindeyse, devrimci değil evrimci bir yöntemle modern öncesi dönemden kalma siyasi ve hukuki kurumlar dönüşüm geçirmektedir. Dolayısıyla, Osmanlı monarşisinin modern bir merkezi siyasi iktidar olarak kurumsallaşması ve aynı zamanda anayasal sınırlar içerisinde tutularak sınırlandırılması için Avrupalı ve geleneksel kaynaklara bir arada atıf yapılması, geçiş dönemlerinde sık gözlenen kavram kargaşası da hesaba katıldığında, olağan karşılanmalıdır. Bu nedenle de Namık Kemal’in modern Avrupa’dan aldığı kavramları ve kurumları İslami ve geleneksel bir bakış açısıyla yorumlaması, sadece İslamcı yönü de bulunan bir sentez çabasıyla açıklanamaz. Çalışmanın devamında düzenli ordu ve askerlik üzerine düşünceler ele alınmaya başlandığında, bu nokta daha iyi anlaşılacaktır.

7 Geleneksel Osmanlı şiirindeki arzu vatan kelimesini ekleyen Namık Kemal’dir. Kuntay, Cilt I (n 6) 39-40. *Tasvir-i Efkar* gazetesindeki *Yangın* başlıklı makalesinin girişine eklediği beyitte bu kavramı kullanmıştır. Ibid 65, 76-85.

8 Gülay Sarıçoban, ‘Namık Kemal ve Hürriyet Fikri’ (2019) 23(2) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 515, 529.

9 Namık Kemal denilince akla ilk gelen ve Fransız Devrimi ürünü kavramlar olarak vatan ve hürriyet de bu bağlamda yeniden anlamlandırılmaktadır. Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu* (Metin Kıratlı çev, 5. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları 1993) 141; Mehmet Ali Gündoğdu, ‘Namık Kemal’in Şiirlerinde “Millet”, “Şehitlik”, “Maksat” ve “Vatan” Kavramları’ (2016) 11(20) Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 245.

Namık Kemal, öncesi ve sonrasıyla, genel olarak I. Meşrutiyet döneminde bir Osmanlı aydını olarak görüşlerini olgunlaştırarak farklı türde edebiyat çalışmalarıyla duyurmuştur. Tarih yazılarında ve tarihle ilgili roman ve tiyatrolarında, Osmanlı monarşisinin geleneksel yönetimine veya bununla kıyaslanabilecek benzer örneklere atıf yapmaktadır. Bir yandan temel bazı insani ve dini değerleri gözeterek adaletten ödün vermeyen¹⁰ ama diğer yandan siyasi iktidarın merkezileşmesi ve süreklileşmesi için savaştan yöneticileri¹¹ örnek göstermektedir. Her ne kadar güncel siyasi tartışmalarda monarşinin sınırlandırılması meselesini ön plana çıkarsa¹² da özellikle tarih yazılarında ve tarihle ilgili roman ve tiyatrolarında merkezi siyasi iktidarı bölmeye çalışanlara karşı savaş ön plana çıkmaktadır¹³. Ancak siyasi iktidarın merkezileşmesinin amacı, döneminin güncel sorunlarına karşı da Namık Kemal düşüncesinde önemli bir yer tutan¹⁴, İslam birliğinin kurulması yoluyla buna yönelen tehditlere karşı mücadelenin örgütlenebilmesidir¹⁵. Hukuk öğretisinde Avrupalı modern devletin siyasi iktidara ilişkin

- 10 Örneğin Osmanlı Padişahı Yavuz Sultan Selim'e dini sınırlarını hatırlatan alimle yine bir Osmanlı Padişahı olarak Kanuni Sultan Süleyman'a her yaptığı için güzel olduğunu söyleyen alim karşılaştırılarak, Osmanlı'nın duraklamasının sebeplerinden birisi ortaya koyulmaktadır. Namık Kemal, 'İstila Devri' iç Namık Kemal, *Evrak-ı Perişan* (Yasin Topaloğlu ed, Point 2017) 9, 24. Bir diğer örnek de Osmanlı'nın kurucusu Osman Bey'in oldukça erken aşamada yargı teşkilatı oluşturma çabasının sonraki tarihlî gelişmelere katkı sağladığının vurgulanmasıdır. Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi* (Yasin Topaloğlu ed, Elips Kitap 2013) 42-43. *Cezmi* romanının ilk sayfalarında, İran Şahı II. İsmail'in toplumuna baskı uygulamakla yaptığı hata, Namık Kemal'in Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid'e yönelttiği *Vatan Kasidesi'*nden yapılan alıntıya eleştirilmektedir. Namık Kemal, *Cezmi* (Arzu Şimşek ed, Karbon Kitaplar tarih yok) 23.
- 11 Örneğin Yavuz Sultan Selim'in tartışılan ve eleştirilen bazı işleri, siyasi iktidarın merkezileşmesi eğilimini savunan bir anlayışla ele alınmaktadır. Namık Kemal, 'İstila Devri' (n 10) 21; 'Yavuz Sultan Selim' iç *Evrak-ı Perişan* (n 10) 135, 147, 175; *Osmanlı Tarihi* (n 10) 765-67.
- 12 Namık Kemal, 'Hubbül-vatan mine'l-iman' *Hürriyet* (29 Haziran 1868) iç Alp Eren Topal (ed), *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi*, 1. Cilt (VakıfBank Kültür Yayınları 2019) 46; 'El-hakku ya'lu ve-la yu'la aleyh' *Hürriyet* (29 Haziran 1868) iç Ibid 48; 'Ve şavirhüm fi'l-emr' *Hürriyet* (20 Temmuz 1868) iç Ibid 67; 'Usul-i meşverete dair bir mu'terize cevaben yazılmış mektup' *Hürriyet* (14 Eylül 1868) iç Ibid 142; 'Küllüküm ra'in ve küllüküm me's'ulün an ra'iyetihî' *Hürriyet* (21 Eylül 1868) iç Ibid 148; 'Usul-i meşverete dair ikinci mektup' *Hürriyet* (21 Eylül 1868) iç Ibid 156; 'Usul-i meşverete dair üçüncü mektup' *Hürriyet* (29 Eylül 1868) iç Ibid 173; 'Usul-i meşverete dair dördüncü mektup' *Hürriyet* (12 Ekim 1868) iç Ibid 206; 'Usul-i meşverete dair beşinci mektup' *Hürriyet* (19 Ekim 1868) iç Ibid 219; 'Usul-i meşverete dair altıncı mektup' *Hürriyet* (26 Ekim 1868) iç Ibid 231; 'Devletin tedennisine dair makale' *Hürriyet* (2 Kasım 1868) iç Ibid 236; 'Usul-i meşverete dair yedinci mektup' *Hürriyet* (9 Kasım 1868) iç Ibid 261; 'Usul-i meşverete dair sekizinci mektup' *Hürriyet* (23 Kasım 1868) iç Ibid 285; 'Hasta adam' *Hürriyet* (7 Aralık 1868) iç Ibid 304; 'Avrupa şarkın asayişini ister' *Hürriyet* (7 Aralık 1868) iç Ibid 311; 'Hürriyet' *Hürriyet* (8 Mart 1869) iç Ibid 506; 'Burhan'ı tecrübi' *Hürriyet* (29 Mart 1869) iç Ibid 564; 'Courrier d'Orient ile La Turquie beyninde usul-i meşveretin kabulüne dair zuhur eden niza' üzerine mütalaa' *Hürriyet* (19 Nisan 1869) iç Ibid 599; 'Terakkîde münderic bendler üzerine mütalaa' *Hürriyet* (19 Nisan 1869) iç Ibid 606; 'Hürriyet' *Hürriyet* (2 Ağustos 1869) iç Alp Eren Topal (ed), *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi*, 2. Cilt (VakıfBank Kültür Yayınları 2019) 100.
- 13 Örneğin *Gülnihal* tiyatrosunda, kötü bir şekilde tasvir edilen yerel bir siyasi iktidar odağı, Sultan III. Selim'in fermanlarını umursamamaktadır. Namık Kemal, *Gülnihal* (Zübeyde Dursun ed, Karbon Kitaplar tarih yok) 51-52. Namık Kemal'in kendi aktardığı bilgiye göre, Magosa sürgünü günlerinde yayımlanan sözü edilen eser, aslından çok fazla saptırılacak şekilde sansüre uğramıştır. Namık Kemal, 'Mukaddime-i Celal' (n 4) 43. *Celeleddin Harzemşah* tiyatrosunda Moğol akınları karşısında zayıflığın en önde gelen sebeplerinden birisi de siyasi iktidarın bölünmüşlüğü olarak görülmektedir. Namık Kemal, *Celeleddin Harzemşah* (n 4) 94-95, 132-34, 159-62. Verilen örneklerde olayların gelişiminde merkezi siyasi iktidar ile yerel siyasi iktidarlar arasındaki çekişme belirleyici olmaktadır.
- 14 Lewis (n 9); Mardin (n 2) 330-31; Namık Kemal, 'İttihad-ı İslam' *İbret* (21 Rebiulahir 1289/15 Haziran 1288) 1 iç Aydoğdu ve Kara (n 4) 84; 'Meyelan-ı Alem [İttihad ve Ordu]' *İbret* (30 Rebiulahir 1289/24 Haziran 1288) 1 iç Aydoğdu ve Kara (n 4) 114.
- 15 *Celeleddin Harzemşah*'da Müslümanların Moğol akınlarına karşı dine dayalı birlik oluşturmasının gerekliliği vurgulanmaktadır. Namık Kemal, *Celeleddin Harzemşah* (n 4) 107, 129, 132-34, 157, 165, 265-67.

düşüncenin laikleşmesiyle bağlantılı ele alındığı hatırlanacak olursa¹⁶, burada farklı bir durumla karşı karşıya kalınmaktadır. Meşruiyet kaynağı olarak İslami atıflar devam ettirilmektedir ancak dini kurumları kötüye kullanarak merkezi siyasi iktidarı bölen rakip odaklara da karşı çıkmaktadır¹⁷. Kuramsal açıdan geleneksel meşruiyet düşüncesi korunurken, pratik kaygılarla daha modern bir siyasi iktidar türüne yönelme eğilimi bulunmaktadır. Çünkü Namık Kemal'in Osmanlı toplumuyla birlikte yaşadığı önemli bir sorun, sömürgeci Avrupa devletlerinin işgaline uğrama tehdididir.

B. OSMANLI BARIŞININ TESİSİ VE MÜDAFAASI

Avrupa'nın Osmanlı'nın işgaline zemin hazırlamak için rahatlıkla başvurabileceği en temel mesele, geleneksel Osmanlı toplumunda siyasi iktidar karşısında Müslümanlardan farklı bir şekilde konumlandırılan Gayrimüslimlerin durumudur¹⁸. Modern Osmanlı yurttaşlık bilincinin oluşmaması, geleneksel İmparatorluk yönetiminde merkezi siyasi iktidardan dışlanmış ötekilerin aynı zamanda bunun müdahalesi karşısında da uzakta kalması, modern toplumla birlikte değişen dengeler karşısında, Müslüman kimliği üzerine kurulu Osmanlı toplumunda önemli bir sorun teşkil etmiştir. Modern Avrupa karşısında Osmanlı barışı, geleneksel ayrımlar üzerinden kurulamayacaktır. Dolayısıyla, Türkiye'de henüz ulus devletin kurulmasından önce, İmparatorluk coğrafyasının Avrupalılarca işgalini önleyecek bir Osmanlı yurttaşlığı oluşturmak gerekmiştir¹⁹. İşte bu noktada, kuramsal düzlemde en önemli katkılardan birisi de Namık Kemal'in ön plana çıkardığı vatan ve hürriyet kavramlarının siyasi ve hukuki tartışmalarda başat rol üstlenmesi olmuştur.

Namık Kemal'e göre, sınırları belirlenmiş bir vatanda hürriyetlerine dokunulmadan, bir arada yaşayan farklı etnik ve dini kökenden Osmanlı yurttaşları ancak anayasal monarşi altında gerçekten var olabilir²⁰. I. Meşrutiyet'e giden süreçte verilen anayasa mücadelesi²¹, sadece kuramsal bir tartışma

16 Mehmet Tefvik Özcan, *Modern Toplum ve Hukuk Devleti: Hukuk Devletinin Toplumsal Koşulları Üzerine Bir Deneme* (On İki Levha Yayıncılık 2008) 49-76; Cemal Bali Akal, *İktidarın Üç Yüzü* (7. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları 2014) 203-206; Mehmet Semih Gemalmaz, *Devlet, Birey ve Özgürlük* (3. Baskı, Legal Yayıncılık 2015) 190-201; Mehmet Akad, Bihterin Vural Dinçkol ve Nihat Bulut, *Genel Kamu Hukuku* (14. Basım, Der Yayınları 2018) 389-391.

17 *Celaleddin Harzemşah*'da sadece aristokratik ayrıcalıklarını merkezi siyasi iktidara karşı ileri sürenler değil Moğol istilasına karşı direnişi baltalayan hilafet makamı ve destekçisi ulema da kötü şekilde betimlenmektedir. Namık Kemal, *Celaleddin Harzemşah* (n 4) 167-173, 252-57.

18 Gayrimüslimlerin hukuki durumunu ifade etmek için kullanılan zimmi kavramı hakkında bilgi için bkz Cihan Osmanağaoğlu, *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi* (Legal Yayıncılık 2004) 85-87.

19 Namık Kemal düşüncesinin, sonradan ulus devletin oluşturulmasına etkisi kabul edilmekle birlikte, İmparatorlukçu olduğu yönünde tespit için bkz Muhammet Murat Özkul, 'İmparatorluktan Ulus Devlete Kimlik Arayışında İlk Durak: Namık Kemal' (2021) 9(2) Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 421, 429.

20 Hak ve özgürlüklerin korunabileceği *usul-i meşveret* sayesinde Osmanlı yönetimi altındaki herhangi bir coğrafyada çıkan isyan üzerine Avrupa devletleri hak ve özgürlükleri gerekçe göstererek müdahalede bulunamayacaktır. Namık Kemal, 'Ve şavirhüm fi'l-emr' (n 12) 70. Aslında bu talep, kendilerini Osmanlı yurttaşı olarak gören İmparatorluk yönetimiyle özdeşleştirme yönüyle, Osmanlı'nın geleneksel hakim unsurlarını da kapsamaktadır. Namık Kemal, 'Usul-i meşverete dair altıncı mektup' (n 12) 233. Gayrimüslimlerin dahil edildiği bir anayasal yönetimde, bilhassa askerlik söz konusu olduğunda, bunlar da kendisini Osmanlı toplumunun unsuru görenek hassasiyet gösterecektir. Namık Kemal, 'Usul-i meşverete dair sekizinci mektup' (n 12) 287-88.

21 Anayasal monarşiye geçilmesi çabaları sonucunu vermiş ve Namık Kemal de Şuray-i Devlet üyesi olarak Kanun-ı Esasi hazırlık komisyonuna girmiştir. Dahası, taslak metni II. Abdülhamid'e Namık Kemal sunmuştur. Namık Kemal

değildir. Namık Kemal ve aynı nesilden Osmanlı aydınlarına göre, anayasal monarşiye geçilmesi, Osmanlı'nın Avrupa karşısında ve belki de Avrupada ayakta kalabilmesi için zorunlu bir gelişmedir.

XIX. yüzyılın sonunda, Avrupa genelinde, geniş düzenli orduların gerekliliği yaygın kabul görmüştür. Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte bu gereklilik, Osmanlı tarafından da fark edilmiş ve Osmanlı yurttaşlarından oluşup Osmanlı vatanını müdafaa edecek düzenli ordunun tesisi dönemin aydınlarının öncelikli gündem maddelerinden olmuştur. Bu konuda, yine en erken örnekler, Namık Kemal'in yazılarında bulunabilmektedir²². Daha sonra II. Meşrutiyet dönemine de miras kalacak bir anlayışla²³, bir yandan İslami geleneklere, bir yandan modern gelişmelere atıfla kurulmaya çalışılan ordu, Osmanlı modernleşmesinin önde giden kurumlarından birisi olarak görülmüştür. Sadece güçlü bir ordu yoluyla, sömürgeci Avrupa'nın Osmanlı topraklarına doğru yayılma eğilimi durdurulabilir ve Osmanlı, modern uluslararası ilişkilerin tarafı bir özne olabilir.

II. MODERN DÜZENLİ ORDU VE MODERN YURTTAŞIN ASKERİ YÖNÜ

Osmanlı modernleşmesi, askeri reformlara ağırlık verilerek başlamıştır. Hiç şüphesiz askeri reformlar, modern düzenli ulusal orduların doğası gereği eğitim, ulaşım, hukuk ve burada sayılmayan pek çok farklı alanda reformla birlikte gerçekleştirilebilmektedir. Namık Kemal'in yazılarında, düzenli ordu oluşturma çabalarıyla diğer alanlarda yapılan reformlar arasındaki bağlantıyı bulmak mümkündür. Anayasal sınırlara çekilmiş yönetim anlayışı, eğitim²⁴, edebiyat²⁵ ve düzenli ordu

ve Kanun-ı Esasi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz Kuntay, Cilt II/Kısım II (n 6) 1139-219. 1876 tarihli Kanun-ı Esasi, yurttaşlık kavramını da görece modern biçimde açıkça düzenlemektedir. Bihterin Vural Dinçkol ve Alper Işık, '1924 Anayasası Döneminde Yurttaşlık Anlayışı' (2015) 21(1) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 13, 20-21; Cansu Koç Başar, 'Osmanlı Millet Sisteminden Ulusa Geçiş' (2017) 23(1) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 195, 203-06. Bundan önce yurttaşlık konularını düzenleyen ilk pozitif hukuk belgesi, 1869 tarihli Tabiiyyet-i Osmaniyye Kanunnamesi'dir. Özellikle Avrupalı devletlerin Gayrimüslimler üzerindeki etkisini engelleyebilmek için kabul edilen belge, 1928 yılına kadar Cumhuriyet dönemini dahi kapsayacak biçimde uzunca süre yürürlükte kalmıştır. Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi* (Onikinci Bası, Turhan Kitabevi 2007) 352; Osmanağaoğlu, (n 18) 188-96; Vural Dinçkol ve Işık, (n 21) 20, 27.

- 22 Namık Kemal, Avrupadaki görece yeni düzenli orduların geleneksel Osmanlı ordularından üstünlüğünü ve yaşadığı yüzyılın başındaki askeri reformları savunurken sözü yine anayasal yönetim meselesine getirmektedir. Namık Kemal, 'Burhan'ı tecrübi' (n 12) 564-66. Sonraki tarihli başka bir yazısında da Avrupalı düzenli orduların gelişmişliğine atıf yapmaya ve hem kara hem de denizde bu seviyeye gelinmesi gerektiğini vurgulamaya devam etmiştir. Namık Kemal, 'İdarece Muhtaç Olduğumuz Tadilat' *İbret* (15 Şaban 1289/5 Teşrin-i evvel 1288) 1 iç Aydoğdu ve Kara (n 4) 173, 175-76.
- 23 Cumhuriyet öncesinde ama İmparatorluğun son günlerinde, bir yandan görece laik diğer yandan hala geleneksel kaynaklara atıf yapan yurttaşlık eğitimi kitabının Cumhuriyet dönemi yurttaşlık eğitimi kitabıyla karşılaştırılması için bkz Ali Saçar, *Ulus Devletin ve Modern Yurttaşlığın Oluşumunda ve Gelişiminde Düzenli Ulusal Orduların Rolü* (On İki Levha Yayıncılık 2021) 142-45.
- 24 Namık Kemal ve Ziya Paşa 'Türkistan'ın esbab-ı tedennisi' *Hürriyet* (27 Temmuz 1868) iç Topal, 1. Cilt (n 12) 74. Özellikle anayasal yönetim ve eğitim arasında kurulan bağlantı için bkz Namık Kemal, 'Avrupa şarkın asayişini ister' (n 12) 314. Eğitim, yurttaşlık ve askerlik arasında kurulan bağlantı için bkz Ibid 315. İngilizlerin görece küçük bir orduyla Çin karşısında üstünlük sağlamaları eğitime bağlanmaktadır. Namık Kemal, 'Maarife Dair Bir Makale' *Hadika* (11 Teşrin-i sani 1288/10 Ramazan 1289) 1 iç Aydoğdu ve Kara (n 4) 516. Eğitim ve hürriyet arasındaki bağlantı için bkz Ibid 520. Namık Kemal'in tarihsel olarak daha erken aşamada, *Tasvir-i Efkâr*'da kadınların eğitimine de değindiği belirtilmektedir. Ömer Faruk Akün, 'Namık Kemal', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32. Cilt (2006) 361, 364. Namık Kemal'in eğitimle ilgili düşünceleri için ayrıca bkz Mithat Aydın, 'Namık Kemal'de "Terakki" ve "Maarif" Düşüncesi' (2013) 53(2) Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 451, 467-73.
- 25 Edebiyat, eğitim ve düzenli ordu arasında kurulan bağlantı için bkz Namık Kemal, 'Mukaddime-i Celal' (n 4) 34-35.

gibi hususlar bir arada anlam ifade edecek ve böylece Osmanlı, medeni uluslar arasındaki saygın konumunu kazanacaktır. Bunlardan birisi diğerinden ayrılamaz, eğitilmiş subay ve er olmadan Avrupa ordularına karşı koyabilecek güçte bir Osmanlı ordusu kurulamaz. Subayların ve erlerin hak ve özgürlüklerinin belirsiz olduğu düzlemde de güçlü bir askeri yapılanma mümkün olmayacaktır. Düzenli ordu başarıyla oluşturulmadığı takdirdeyse, iyi bir eğitim sisteminin ve hak ve özgürlüklerin korunmasının en temel şartı olan Osmanlı barışı tesis edilemeyecektir. Dahası, Osmanlı toplumunun sömürge yönetimi altında bulunması dahi ihtimal dahilindedir.

A. OSMANLI MODERNLEŞMESİNİN ÖNCÜSÜ MODERN ASKERİ BÜROKRASI

Namık Kemal, Tanzimat'la kamu hukuku alanına da etki etmeye başlayan modernleşmenin en önemli unsurlarından birisi olarak yeni askeri yapılanmayı görmektedir. İmparatorluk ordusu olması sebebiyle tam anlamıyla ulusal ordu denilemeyecekse de modern düzenli orduları örnek alan Osmanlı ordusu, modernleşmeye öncülük eden bir kurum haline gelmiştir. Namık Kemal, modernleşmeye yönelttiği eleştirilerde, her zaman orduya ilişkin meseleleri ayırmakta ve yeni kurulan düzenli ordunun diğer kurumlara kıyasla daha iyi durumda olduğunu, ümitle dile getirmektedir²⁶. Bu noktada, Namık Kemal'e göre Tanzimat sonrasında yapılan reformlardan en iyi sonuç verenin düzenli ordu olduğu bile söylenebilir.

Namık Kemal'in modern Osmanlı ordusuyla ilgili olumlu görüşleri, kurumun iskeletini oluşturan subaylar ve bunları yetiştiren modern askeri eğitim kurumları için de geçerlidir. Eğitim sistemi genel olarak sorunlu olsa da askeri eğitim kurumları düzenli orduyu daha ileriye taşıyacak subaylar yetiştirmektedir. Namık Kemal, Osmanlı ordusuyla ilgili sorunların varlığını kabul etmekle birlikte, Osmanlı modernleşmesinde en başarılı bulunduğu kurum ordudur. Bunun askerlerle şahsi ilişkisinin ileri düzeyde olmasıyla ilgisi bulunabilir. Hem anayasal yönetime geçiş mücadelesinde hem de

Toplumun farklı etnik ve dini kökenden unsurlarını birleştirecek ve halkın eğitilmesini de sağlayacak bir Türkçenin geliştirilememesine yönelik eleştiri için bkz Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi* (n 10) 447-50. Türkçeye ilişkin görüşleri için ayrıca bkz Tanpınar (n 5) 420-21. Namık Kemal'in özel yazışmaları olarak mektuplarında kullandığı dilin sadeliğine ilişkin örnekler için bkz Kuntay, Cilt I (n 6) 160-61. Namık Kemal'in en meşhur çalışmalarından *Vatan yahut Silistre* tiyatrosu da sade bir dille yazılmıştır. Alev Sınar Çilgin, 'Vatan Yahut Silistre'de Vatan Kavramı' (2005/2) 6(9) Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 135, 143. Namık Kemal'in genel olarak yeni edebiyatı savunması hakkında ayrıca bkz Kuntay, Cilt II/Kısım I (n 6) 927-44. Türkçe'nin resmi dil olarak ilk defa 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'de düzenlendiğini de belirtmek gerekir. Rukiye Akkaya Kia, '1876 Kanun-ı Esasi'nin 18. Maddesi Üzerine' (2011) XV(3-4) Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 35, 40-41.

26 *Mekteb-i Harbiye*, Avrupa ölçütlerinde tam anlamıyla yeterli görülmesi de mevcut sınırları korumak için çalışan subaylar yetiştirmeye başlamıştır. Namık Kemal, 'Devletin tedennisine dair makale' (n 12) 239. *Harbiye ve Tıbbiye* ülkedeki görece iyi eğitim kurumlarıdır. Namık Kemal, 'Bizde adam yetişmiyor' *Hürriyet* (14 Aralık 1868) iç Topal, 1. Cilt (n 12) 317, 318. Askerlere yönelik olumsuz tavırlar karşısında Namık Kemal savunmaya geçmektedir. Namık Kemal, 'Cevap' *İbret* (27 Rebiulahir 1289/21 Haziran 1288) 2 iç Aydoğdu ve Kara (n 4) 102. *Harbiye*'de verilen eğitim ne kadar iyi olsa da buna insan yetiştirecek daha alt kademe eğitim kurumlarının sorunları dile getirilmektedir. Namık Kemal, 'Memur [Ve Tedris]' *İbret* (17 Şaban 1289/7 Teşrin-i evvel 1288) 1 iç Aydoğdu ve Kara (n 4) 178, 180-81. Düzenli ordu ve subaylar, yakın geçmişle kıyaslandığında başarılı bulunmaktadır. Namık Kemal, 'Bir Lazime-i Siyaset' *Hadika* (9 Teşrin-i sani 1288/8 Ramazan 1289) 1 iç Aydoğdu ve Kara (n 4) 513, 515. Namık Kemal'in askerden ve askeri eğitimden umutlu olduğu yönünde tespit için ayrıca bkz Müjgan Cumbur, 'Namık Kemal'e Göre Askerlik ve Ordu' iç *Namık Kemal: Doğumunun Yüzdüncü Yılında* (Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını 1993) 137, 171-73.

edebiyat konularında modern Osmanlı subaylarıyla çok yakın bir ilişkisi bulunmaktadır²⁷. Bu durum, askeri eğitim kurumları öğrencileri üzerindeki etkisiyle gelecek nesillere de taşınmıştır²⁸. II. Meşrutiyet sonrasında Namık Kemal'in yasaklı tiyatro oyunlarının yeniden sahnelenmesi ve Cumhuriyet döneminde de ilginin devam etmesi²⁹ bunu ispatlamaktadır. Modern Osmanlı düzenli ordusunun Namık Kemal'de ayrı bir yeri olduğu gibi Namık Kemal'in de subaylarda ve subay adayı öğrencilerde ayrı bir yeri vardır.

II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerine miras kalacak, devrimci bir subay neslinin yetişmesinde Namık Kemal'in katkıları göz ardı edilemez. Yazılarında, özellikle cumhuriyetçilik boyutuna ulaşacak, devrimcilik bulunmamakla birlikte, anayasal yönetime ve vatan ve hürriyet kavramlarına yaptığı vurguyla, görece daha devrimci düşünceleri ve eylemleri olan askerleri etkilemiştir. Buna oldukça erken aşamadan verilebilecek çok önemli bir örnek, I. Meşrutiyet döneminde Sırbistan'da devam eden savaşa katkı sağlamak için oluşturulan milis ordularıdır. Aralarında Mustafa Kemal Atatürk'ün babasının da bulunduğu Selanik ordusuyla³⁰ başlayan girişim İstanbul tarafından da örnek alınmak istenince³¹, Namık Kemal, daha I. Meşrutiyet döneminin henüz başında sürgüne gönderilmiştir³². Selanik ordusunun tercih ettiği bayrakta Namık Kemal etkisinin bulunmasının³³ da gösterdiği gibi milis ordularının oluşturulmasında Namık Kemal'in yaydığı düşüncelerin yeri göz önünde bulundurulduğunda, İstanbul'daki girişimde de bu ismin öne çıkması eklenince, anayasal monarşinin ilk sürgünlerinden birisi Namık Kemal olmuştur. Milis orduları için *Fransız Ulusal Muhafızları*'nın mevzuatının örnek alınması ve yeni anayasal yönetime geçişte yurttaşlardan oluşan ve yeni nesil subayların öncülük ettiği, halk tarafından kurulmuş bir askeri yapılanmanın söz konusu olması birlikte değerlendirildiğinde, neredeyse Fransız Devrimi ruhunu hatırlatacak çok ciddi bir

27 Edebiyat yönünden en önemli örneklerden birisi olarak, Magosa sürgünü döneminde askerlerin edebiyat faaliyetleriyle yakından ilgilenmesi gösterilebilir. Kuntay, Cilt II/Kısım I (n 6) 665-74.

28 Namık Kemal'in Magosa sürgünü döneminde, kendi oğlu Ali Ekrem Bolayır da Fatih'teki *Rüştiye-i Askeriye*'de okumuştur. Ibid 1034-36.

29 Cumhuriyet dönemi bakımından verilebilecek en önemli örneklerden birisi Mustafa Kemal Atatürk'tür. Cunbur (n 26) 178-79; Sariçoban (n 8) 531-32. Bu tespiti somutlaştıran en önemli verilerden birisi de Mustafa Kemal Atatürk'ün II. İnönü zaferi sonrasında Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bolayır'a gönderdiği telgraftır. Telgrafta, "...Yaralı vatanın kurtuluşu ve bağımsızlığı için ölme yolunda bugünkü nesle özveriyi öğreten büyük Kemal..." denilmektedir. Kuntay (n 6) 11. İsmet İnönü döneminde de Namık Kemal adına hatıra pulları basılmıştır. Ibid 12.

30 Atatürk'ün babası Ali Efendi'nin subayı olup gönüllü askerlere talim yaptırdığı *Selanik Asakir-i Milliye Taburu*, Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonraki gün İstanbul'a gelmiş ve halk tarafından karşılanmıştır. İhsan Sungu, 'Atatürk'ün Babası Ali Efendi ve Mensup Olduğu Selanik Asakiri Milliye Taburu' (1939) III(10) Belleten 289, 289-91, 298-99. Hükümet tarafından kabul edilen talimatnamesine göre, silahları devlet sağlamak ve orduyu göreve hükümet çağırılmaktadır. Ancak subaylar seçimle belirlenmektedir. Ibid 322-324.

31 Ziya Paşa ve Namık Kemal, Selanik örneğinden esinlenerek, *Hediye-i Askeriye Cemiyet-i Umumiyesi* bünyesinde *Asakir-i Milliye Taburları* oluşturmak istemiştir. Sırbistan savaşı sırasında, Mithat Paşa başkanlığında bir komisyon oluşturularak gönüllü asker toplanmaya çalışılmıştır. İstanbul halkı zorunlu askerlik hizmetinden muaf olduğu için İstanbul'da gönüllü birlikler oluşturulması önem kazanmıştır. Ibid 291-95, 300-03.

32 II. Abdülhamid, Ziya Paşa'yı Suriye Valisi olarak ve Namık Kemal'i de Midilli Mutasarrıfı olarak İstanbul'dan göndermiştir. Kuntay, Cilt II/Kısım II (n 6) 1254-75.

33 *Fransız Ulusal Muhafızları* mevzuatı örnek alınarak düzenlenen Selanik taburunun sancağında, yeşil ve beyaz renkler kullanılmış ve yarım ayla birlikte, o dönemde Namık Kemal'in farklı türde edebiyat eserlerinde ön plana çıkardığı "vatan" yazısı yer almıştır. Sungu (n 30) 296-99.

girişim söz konusudur³⁴. Nihayetinde bu girişim engellendikten sonra II. Abdülhamid resmi bir milis yapılanması kurmaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır³⁵.

B. AVRUPALI DÜZENLİ ORDULARA KARŞI GÜÇLÜ BİR OSMANLI ORDUSU

Avrupalı ülkelerin düzenli ulusal orduları karşısında güçlü bir ordu kurulabilmesinin ön koşulu, askeri personelin de askeri ve sivil boyutuyla Avrupalı askerlerin eğitim seviyesine ulaşabilmesidir. Bu kapsamda, geleneksel İmparatorluk'ta modern yurttaşlık bilincinin gelişmemiş olması ilk ve en önemli sorundur. Namık Kemal, bu nedenle, vatan ve hürriyet kavramlarını ön plana çıkararak, anayasal yönetim altında hürriyetleri korunan ve bunun devam etmesi için vatani uğruna savaşçı canını verebilecek Osmanlı yurttaşlarının yetiştirilmesini öncelikle çözülmesi gereken bir mesele olarak görmüştür³⁶.

Modern anlamıyla bir Osmanlı yurttaşlığı tesis edilecekse, Osmanlı hukuk sistemi yurttaşları hem içeriden hem dışarıdan gelecek tehlikelere karşı koruyabilecek yeterlilikte olmalıdır. Örneğin, Osmanlı monarşisinin bürokratları karşısında hiçbir güvencesi olmayan Müslüman da Osmanlı hukuk sisteminde değil müdahaleci Avrupalılarca korunabilecek durumda olan Gayrimüslim de modern yurttaşlık bilincine sahip, iyi bir asker haline getirilemeyecektir. Avrupalı ama geleneksel dayanakları gözetilen bir anayasal yönetim altında hem herkesin hürriyetleri korunacak hem de gerçek birer yurttaş haline gelen bireyler Osmanlı vatanını kendilerinin bilerek koruyacaktır. Namık Kemal, zorunlu askerlik hizmetini, bazı makul istisnalara kapı aralamakla birlikte³⁷, Gayrimüslimleri

34 Milis ordusu mensuplarının, Namık Kemal'in Fransız Devrimi'yle özdeşleşen *Marseillaise*'e nazire olarak yazdığı şarkıları söylemesi dikkat çekici bir örnektir. Kuntay, Cilt II/Kısım II (n 6) 1258-59. Namık Kemal, daha önceki tarihli bir gazete yazısında hürriyet kavramını ele alırken, *Marseillaise*'e gönderme yaparak, bu şarkının silahlanmış halk üzerindeki etkisinden bahsetmektedir. Namık Kemal, 'Hürriyet' (n 12) 101-02. Milis ordusu mensuplarının okudukları şarkı *Vatan yahut Silistre* tiyatrosunda kullanılmıştır. Namık Kemal, *Vatan Yahut Silistre* (Refik Durbaş ed, 5. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2019) 67-68. Milis ordularının kurulmaya çalışıldığı dönemde yayımlanan ve Esad Efendi'ye ait olduğu belirtilen *Hükümet-i Meşruta* başlıklı broşürde baskıya karşı direnme hakkını çağrıştıran ifadeler kullanılmaktadır. Kuntay, Cilt II/Kısım II (n 6) 1142. Namık Kemal de önceki tarihli bir makalesinde, yöneticinin sorumluluğuna ilişkin bir hadisi yorumlarken baskıya karşı direnmeyi hatırlatacak bir yaklaşım sergilemiştir. Buna göre, imam cemaatin adalet beklentisini yerine getirmese cemaat bir başkasını getirebilir. Namık Kemal, 'Küllüküm ra'in ve küllüküm me'sulün an ra'iyyetihi' (n 12) 150. Bu tespitin devamında da padişah ile halk arasındaki sözleşmeden söz edilmektedir. Ibid 151.

35 II. Abdülhamid, düzenli ordunun henüz yeterli seviyede hazır olmadığını görmekte ve bu yüzden halkın silahlanmasıyla gönüllü milis orduları kurulmasının ihtiyaç olduğunu anlamaktadır. Ancak merkezi denetimin sağlanamaması, siyasi iktidarının sınırlandırılması konusunda hassasiyeti bilinen Abdülhamid'i tedirgin etmiştir. Rusya ile yapılan savaş esnasında, ağır yenilgi karşısında *Asakir-i Mülkiye Taburları* oluşturulmak istenmiş, bunlara Gayrimüslim askerler de alınmış ama girişim başarısızlığa uğramıştır. Sungu (n 30) 303-15; Kuntay, Cilt II/Kısım II (n 6) 1301-02.

36 Namık Kemal, 'Ve şavirhüm fi'l-emr' (n 12) 73; 'Avrupa şarkın asayişini ister' (n 12) 313-15; 'Hürriyet' (n 12) 100-02; 'İstikbal' *İbret* (İstanbul, 7 Rebiulahir 1289/1 Haziran 1288) 1 iç Aydoğdu ve Kara (n 4) 39, 41-42; 'Askerlik [Ve Hıristiyan Tebea]' *İbret* (19 Şaban 1289/9 Teşrin-i evvel 1288) 1 iç Aydoğdu ve Kara (n 4) 185, 187-89; 'Vatan' *İbret* (22 Muharrem 1290/10 Mart 1288) 1 iç Aydoğdu ve Kara (n 4) 474.

37 Örneğin, Namık Kemal, Rodos Mutasarrıfı olduğu dönemde II. Abdülhamid'e gönderdiği mektubunda, Rodos'taki Müslüman nüfusun azlığına dikkat çekerek, asker toplama bakımından burada bazı kolaylıklar sağlanmasının uzun vadede fayda doğuracağını belirtmektedir. Kuntay, Cilt II/Kısım II (n 6) 1120, 1132-37.

de içerecek kadar geniş şekilde savunmaktadır³⁸. Öyle ki geleneksel İmparatorluk yönetiminde merkezle bağlantısı tartışmalı olan ülkelerin de daha merkezîyetçi bir anlayışla Osmanlı yönetimine bağlanması yönündeki görüşlerinde açıkça, hükmedilen çok geniş coğrafya sayesinde Avrupalılara karşı güçlü bir ordu kurulabileceği belirtilmektedir³⁹.

Modern yurttaşlığın kurumsallaşması için sadece bireylerde bilinç oluşturmak yeterli değildir. Buna ek olarak gerçekten hak ve özgürlüklerinin korunmasını sağlayacak bir hukuk sistemi oluşturulması gerekmektedir. Namık Kemal, kuramsal dayanaklarını geleneksel kaynaklarda bulan ve Avrupa ülkelerinin hukuk sistemlerinde yaygın kabul gören temel ilke ve kuralları gözetilen modern bir hukuk sistemini önermektedir⁴⁰. Böylece anayasal yönetim altında hürriyetler gerçekten korunabilecek ve dahası, Avrupalı ülkelerin bilhassa Gayrimüslimler söz konusu olduğunda devreye giren alternatif uyumsuzluk çözüm usulleri ve diğer kapitülasyonlar gereksiz hale gelecektir⁴¹. Modern Osmanlı düzenli ordusunun mensupları da hukuk sistemindeki modernleşmeden yararlanacaktır.

III. TİYATRO

Namık Kemal'i Avrupa'daki sürgün döneminde en çok etkileyen kurumlardan birisi tiyatrodur. Yaşamına ilişkin çalışmalarda, mektuplarından yola çıkılarak, akşamlarını tiyatro ve benzeri etkinliklerle değerlendirdiği anlaşılmaktadır⁴². İlk tiyatro çalışmaları da Avrupa'dan dönüşünün hemen sonrasında rastlamaktadır. Dolayısıyla, Avrupalı ülkelerin anayasal düzenleri ve gelişmiş kentleri yanında modern bir edebiyat türü olarak tiyatrosunun da Namık Kemal'i etkilediği görülmektedir. Namık Kemal'in Avrupa sürgününde tanıştığı tiyatro, ömrünün geri kalanında kendi ülkesinde sürgün yaşamı sürdürmesinin de başlangıç noktası olacaktır. Namık Kemal, ilk tiyatro oyunuyla başladığı sürgün yaşamında⁴³, kısa süreli bir ara dışında⁴⁴, bir daha İstanbul'a dönemeyecektir.

38 Namık Kemal, 'Usul-i meşverete dair sekizinci mektup' (n 12) 287-88; 'Avrupa şarkın asayişini ister' (n 12) 315; 'Es'ile-i muhtasara' *Hürriyet* (29 Mart 1869) iç Topal, 1. Cilt (n 12) 553; 'Askerlik [Ve Hristiyan Tebea]' (n 36) 187-88.

39 Namık Kemal, 'İttihad-ı İslam' (n 14) 85-86; 'Meyelan-ı Alem [İttihad ve Ordu]' (n 14) 115; 'İdarece Muhtaç Olduğumuz Tadilat' *İbret* (15 Şaban 1289/5 Teşrin-i evvel 1288) 1 iç Aydoğdu ve Kara (n 4) 173, 175; 'Askerlik [Ve Hristiyan Tebea]' (n 36) 188-89.

40 Namık Kemal, 'İnnallahe ye'muru bi'l-adli ve'l-ihsan' *Hürriyet* (18 Ocak 1869) iç Topal, 1. Cilt (n 12) 392; 'Meclislere dair makale' *Hürriyet* (3 Mayıs 1869) iç Ibid 630; 'Adlün saatün hayrun min ibadeti elfi sen'e' *Hürriyet* (21 Haziran 1869) iç Topal, 2. Cilt (n 12) 26; '[Adalet ve Mahkemeler Hakkında]' *İbret* (15 Ramazan 1289/4 Teşrin-i sani 1288) 1 iç Aydoğdu ve Kara (n 4) 261; '[Adalet]' *İbret* (9 Şevval 1289-10 Şevval 1289/28 Teşrin-i sani 1288-29 Teşrin-i sani 1288) 1 iç Ibid 319; 'Ceza [I]' *İbret* (29 Şevval 1289/18 Kanun-evvel 1288) 1 iç Ibid 349; 'Ceza [II]' *İbret* (1 Zilkade 1289/19 Kanun-ı evvel 1288) 1 iç Ibid 353.

41 Namık Kemal, 'Tabiiyet-i Osmaniye' *Hürriyet* (22 Mart 1869) iç Topal, 1. Cilt (n 12) 537.

42 Kuntay, Cilt I (n 6) 264-65; İnci Enginün, 'Namık Kemal ve Tiyatro' iç *Namık Kemal: Doğumunun Yüzevvelinci Yılında* (n 26) 13, 14; Akün (n 24) 367. Namık Kemal'in yurtdışında bulunduğu dönem hakkında ayrıca bkz Nermin Menemencioğlu, 'Namık Kemal Abroad: A Centenary' (1967) 4(1) *Middle Eastern Studies* 29.

43 *Vatan yahut Silistre* tiyatrosunun oynanması sonrasında Namık Kemal Magosa'ya sürgün edilmiştir. Kuntay, Cilt II/ Kısım I (n 6) 608-51.

44 V. Murad'ın tahta geçmesi üzerine Namık Kemal ve diğer sürgünler İstanbul'a dönebilmiştir. Ibid 1043-45.

A. TİYATRONUN KAMUSAL EĞİTİM İŞLEVİ

Savaş ve devrim gibi toplumlara derinden etkileyen büyük hadiselerin yaşandığı dönemler başta olmak üzere toplumsal yaşamda tiyatronun geniş kesimleri eğitici biçimde kullanılması, Avrupalı tiyatro yazarları üzerinden gözlemlenebilmektedir⁴⁵. Bunu Osmanlı toplumuna uygulamak isteyen Namık Kemal de okuma ve yazma kültürü bakımından geri sayılabilecek bir toplumda, görme ve duyma duyularına daha doğrudan ve yüz yüze bir yöntemle hitap ederek, siyasi ve hukuki kurumların tanıtımını içeren kamusal eğitim işlevini fazlasıyla kullanmıştır. Hatta Namık Kemal'in tiyatrosunda eğitim işlevini fazla ön plana çıkarması dolayısıyla edebiyat yönünün zayıf kaldığı dahi dile getirilmektedir⁴⁶.

Önceki başlıklarda Namık Kemal düşüncesiyle ilgili olarak zikredilen pek çok tespitin tiyatro oyunlarından örneklerle ispatlanması, daha aydınlatıcı olacaktır. Buna geçmeden önce son olarak değinilmesi gereken husus, tiyatronun bir edebiyat türü olarak Osmanlı yönetimi ve toplumu için kendiliğinden, modern ve Avrupalı nitelikte olmasıdır⁴⁷. Tiyatro ile topluma öğretilen kurumların modernliğinin yanında Namık Kemal'in tarihsel olarak daha önce yazmaya başladığı gazete makalelerinde olduğu gibi burada da edebiyat kuramı bakımından yenileşme, modernleşme söz konusudur.

B. TİYATRODA DÜZENLİ ORDU VE YURTTAŞIN ASKERİ YÖNÜ

Namık Kemal tiyatrosu, vatan kavramını merkeze alan ve vatan için ölme bilincini aşıl原因 bir oyunla başlamaktadır. Devamında doğrudan ilk oyundaki kadar olmasa da yurttaşlık bilincinin bu askeri yönünü besleyecek pek çok öğeye yer verilmiştir. Kimi oyunlarda açıktan yapılan bu iş, kimi oyunlarda yorum yoluyla açığa çıkarılacak imalarla yapılmıştır. Nihayetinde, Namık Kemal

45 Tiyatronun toplumu eğitici biçimde kullanılması ve sahnenin kürsüye çevrilmesi, Avrupa'daki romantik tiyatro akımıyla özdeşleşmiştir. Namık Kemal'in de Victor Hugo başta olmak üzere, bu akımın temsilcilerinden etkilendiği kabul edilmektedir. Enginün (n 42) 13; Abdulhalim Aydın, 'Namık Kemal'i Victor Hugo'ya Götüren Etkenler' (2011) 6(3) Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 197, 199-201; Abdulhalim Aydın, 'Namık Kemal'in Sanat/Sanatçı Algısında Romantizm ve Victor Hugo Etkisi' (2012) 7(3) Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 369; Can Şahin, 'Namık Kemal ve Beşir Fuad'daki Victor Hugo Portresi' (2017) 12(30) Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 415, 423-27. Namık Kemal'de, romantik tiyatro dışında William Shakespeare etkisi de görülebilmektedir. Tanpınar (n 5) 387-88, 397-99; Enginün (n 42) 20-23; Mehmet Bakır Şengül, 'Hamlet (William Shakespeare) ile Gülnihal (Namık Kemal) Adlı Tiyatro Eserleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme' (2018) 84 Bilig 219; M. Sibel Dinçel, 'The Beginnings of Shakespearean Influences on Ottoman-Turkish Drama: Namık Kemal's Akif Bey (1874) and Gülnihal (1875)' (2019) 59/2 Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 1170.

46 Tanpınar, dava tiyatrosu olarak nitelendirilebilecek Namık Kemal tiyatrosunda teknik yetersizlikler bulmaktadır. Tanpınar (n 5) 377-79. Bu teknik yetersizliklerin bir diğer sebebi de özellikle sürgünde yazılanların, oynanmak için değil okunmak için yazılmasıdır. İbid 395-96. Enginün de tiyatro sahnelerinin kürsüye çevrilmesinin teknik gelişmeyi olumsuz etkilediğini belirtmektedir. Enginün (n 42) 18.

47 Tanpınar (n 5) 278-79. Avrupa kültürünün İstanbul'daki merkezlerinden *Naum Tiyatrosu*, henüz 1856 yılında, gaz lambalarıyla gece aydınlatılan ilk yerlerden olmuştur. Bu da tiyatro binasının iki yönüyle de modern ve Avrupalı bir merkez haline geldiğini göstermektedir. Yuzo Nagata ve Hikari Egawa, *Bir Kentin Toplumsal Tarihi Açısından Osmanlı'nın Son döneminde İstanbul'da Tiyatro ve Çevresi* (Dergah Yayınları 2021) 138.

tiyatrosunun her yerinde Avrupalılara karşı kurulacak Osmanlı düzenli ordusu ve bunun yurttaşlık bilincine sahip askerleri hakkında göndermeler bulunmaktadır.

Namık Kemal'in altı tiyatrosunun ikisinde, başkarakter modern düzenli ordu mensubu askerdir⁴⁸. Tarihi olayları konu alan üç tiyatrosu bulunmaktadır ve bunlardan birisi haricinde⁴⁹ savaş ve askerlik gündemden düşmemektedir⁵⁰. Dolayısıyla, tiyatrolarının önemli bir kısmında hem siyasi iktidarın merkezileşmesinin önemi hem de modern düzenli ordunun askerine gerekli ahlaki ve dini ilkeler hatırlatılarak, düzenli orduya katkı sağlanmaktadır⁵¹. Daha önce belirtildiği üzere Namık Kemal düşüncesinde genel olarak, modern kurumların kuramsal dayanağı geleneksel kaynaklarda bulunmaktadır. Bu nedenle de modern öncesi toplumdaki örnekler, modern yurttaşlık bilincini destekleyecek biçimde yorumlanmalıdır.

Gülnihâl ve *Celaleddin Harzemşah* tiyatrolarına, siyasi iktidarın merkezileştirilmesi yönündeki modernleşme çabalarına katkı bakımından daha önce kısaca değinildi. Bunlardan ilki, Osmanlı modernleşmesinin oldukça erken döneminde, yerel siyasi iktidar iddiasına karşı merkezi siyasi iktidarı ön plana çıkarmaktadır. İkincisi de yine Osmanlı bakımından özel önemi haiz bir örnek üzerinden, Osmanlıların selevi olarak kabul edilen Harzemşahlr'ın⁵² Moğol istilası ve Moğol işbirlikçilerine karşı mücadelede siyasi iktidarı hem yerel hem dini siyasi iktidar iddiasına karşı merkezileştirme çabasını savunmaktadır. Osmanlıda modern düzenli ordunun kurulması için varlığı gerekli modern siyasi iktidara giden yolda, bu örnekler önemlidir. Ancak bu çalışmanın konusu bakımından daha doğrudan verileri sağlayan, *Vatan yahut Silistre* ve *Akif Bey* tiyatrolarıdır⁵³.

48 Namık Kemal, *Vatan Yahut Silistre* (n 34); *Akif Bey* (Osman Sevim ed, Bilge Kültür Sanat 2019). *Vatan yahut Silistre* tiyatrosu, yazıldığı dönemde, 1876'da Rusça'ya yapıları başta olmak üzere yabancı dillere tercüme edilmiştir. Akün (n 24) 372; Sarıçoban (n 8) 531. Bu tiyatro Türk edebiyatının ilk romantik tiyatrosu olarak da nitelendirilmektedir. Sınar Çılgın (n 25) 136. *Akif Bey*'de başkarakter denizci bir askerdir. Bu da Türk edebiyatının denizle ilk teması olarak görülmektedir. Tanpınar (n 5) 384.

49 Namık Kemal, *Kara Bela* (Yasin Topaloğlu ed, Tema Yayınları 2019).

50 Namık Kemal, *Gülnihâl* (n 13); *Celaleddin Harzemşah* (n 4). Modern öncesi orduda da olsa başkarakter asker olan *Cezmi* romanı da burada anılmaktadır. *Cezmi*, 1546'da dünyaya gelen bir tımarlı sipahidir. Namık Kemal, *Cezmi* (n 10) 8. Sadece asker değil, şairdir. İbid 36-37. Tarihi kaynaklara göre, şair Hayreti de bir tımarlı sipahidir. Halil İnalçık, *Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme* (9. Basım, Doğu Batı Yayınları 2019) 50. Namık Kemal'de tarih, güncel meselelere çözüm üretmek için kullanılmaktadır. Namık Kemal'in tarihçi yönüyle ilgili ayrıntılı tartışma için bkz Emrah Pelvanoğlu, *Tanzimat ve Metatarih: Namık Kemal'in Tarih Anlatılarının Poetikası* (VakıfBank Kültür Yayınları 2018).

51 Cunbur (n 26) 162-67; Ertan Engin, 'Namık Kemal'in Tiyatrolarında Kavramlar' (2014) 7/29 Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 352. *Cezmi* romanı da ideal asker tasviriyle aynı işlevi yerine getirmektedir. Cunbur (n 26) 162-63. Namık Kemal'in sözü edilen eserlerine ek olarak, *İntibah* romanında, tarihi olaylar veya savaşla ilgili olmasa da bir aşk öyküsü vasıtasıyla, Osmanlı'nın modernleşme ve Avrupa karşısındaki durumunu sembolik bir dille anlattığı değerlendirilmektedir. Esra Kürüm, "Sergüzeşt-i Ali Bey Yahut Sergüzeşt-i Ali-i Osman" Siyasi Bir Roman Olarak *İntibah*' (2021) 31/1 *Türkiyat Mecmuası* 1. Namık Kemal'in daha önce bu çalışmada adı anılmayan tek tiyatrosunda da modernleşmenin evlilik kurumuna ve medeni hukuka yaklaşıma etkisinin hissedilebildiği bir aşk öyküsü anlatılmaktadır. On dört yaşındaki Şefika, sevdiği on dokuz yaşındaki *Tıbbiye* öğrencisi Ata yerine, kırk yaşında bir Paşa'yla evlendirilmek istenmektedir. Sonunda iki aşık ölür. Namık Kemal, *Zavallı Çocuk* (Dorlion Yayınları tarih yok); Fındıkoğlu (n 1) 190. *Cezmi* romanında da erken yaşta evlendirilmek istenen bir kız çocuğunun yaşı ve evliliğe yönelik iradesi gerekçe gösterilerek evlilik kabul edilmemektedir. Namık Kemal, *Cezmi* (n 10) 182.

52 Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi* (n 10) 23-28.

53 Bunlarda ileri sürülen düşünceleri destekleyen *Cezmi* romanı da önemli veriler sağlamaktadır.

Vatan yahut Silistre'nin henüz birinci perdesinin ikinci sahnesinde, başkarakterlerden İslam Bey, gönüllü olarak savaşa gideceğini öğrenince kendisini vazgeçirmeye çalışan Zekiye'ye vatan için ölmenin önemini anlatmaktadır⁵⁴. Dahası, Osmanlı toplumunda vatanseverliğin henüz yaygınlaşmamasını eleştirirken⁵⁵ vatani, evlatlarını besleyen, koruyan ve zamanı geldiğinde fedakarlık bekleyen bir anne olarak tasvir etmektedir⁵⁶. Erkek evlatlara düşen gerektiğinde can vererek onu korumak, kadın evlatlara düşen de bunu yapabilecek erkek evlatlar yetiştirmektir⁵⁷. Aynı perdenin dördüncü sahnesinde İslam Bey artık askerlere hitap etmektedir ve Tuna hattının savunulmasının vatan savunması için öneminden bahsetmektedir⁵⁸. Bir kez daha vatan anneye benzetilmektedir ve somut olayda Tuna, vatan ve anne aynı anlama gelmektedir⁵⁹. İslam Bey savaşa ölmek için gittiğini açıkça söylemektedir, hiçbir beklentisi bulunmamaktadır⁶⁰. İkinci perdenin ikinci sahnesinde Zekiye de erkek kılığına girerek gönüllü olmak istemekte ve yaşı küçük sanıldığından olumsuz tepki alınca, çocukların da vatan için ölebileceğini savunarak kendisini kabul ettirmektedir⁶¹. Üçüncü perdenin birinci sahnesinde açıkça vatan, iman ve Allah sevgisi birlikte anlamlandırılmaktadır⁶².

Vatan yahut Silistre'nin ikinci perdesinin dördüncü sahnesinde, Albay Sıtkı Bey, aslında kendi yaşadıklarını anlatan bir olaydan bahseder. Eşine cinsel saldırıda bulunan bir diğer askeri vuran Ali Bey isimli askerin kurşuna dizilmesi emrini yerine getirmediği için kendisi de ihraç edilen Ahmet Bey, aslında Ahmet Sıtkı Bey'dir⁶³. İhraç edildikten sonra utancından ailesinin yanına dönememiş ve daha önce yaşadıklarına rağmen sadece vatan için gönüllü er olarak tekrar orduya girip kimliğini gizleyerek albaylığa kadar yükselmiştir⁶⁴.

Vatan yahut Silistre'nin üçüncü perdesinin ikinci sahnesinde bir kalenin savunulması yerine geri çekilerek teslim edilmesini savunan asker vatana ihanetle suçlanmaktadır ancak Albay Sıtkı Bey tarafından görece modern bir yaklaşımla, öldürülmesi yerine hapsedilmesine karar verilmektedir⁶⁵.

54 Namık Kemal, *Vatan Yahut Silistre* (n 34) 8-12. *Cezmi* romanının başkarakteri Cezmi de vatan için savaşmanın ve ölmenin önemini idrak etmektedir. Namık Kemal, *Cezmi* (n 10) 35-36, 51, 56. Cezmi, Perihan ve Adil Giray'ın kanlı yüzlerini bir araya getirerek ay ve yıldızın bulunduğu bayrağa benzer bir resim oluşturmakta ve iki sevgilinin vatan için ölmesine gönderme yapmaktadır. Ibid 307.

55 Ancak üçüncü perdenin birinci sahnesinde, savaş esnasında İslam Bey, askerlerde vatan bilincini görmeye başlamıştır. Namık Kemal, *Vatan Yahut Silistre* (n 34) 36-37.

56 Ibid 11.

57 Ibid 11-12.

58 Ibid 14-16.

59 Ibid 15-16. Tuna'nın Namık Kemal için önemli bir sınır olduğu, tarih yazılarından bilinmektedir. Pelvanoğlu (n 50) 188. Tuna'nın sınır hattını oluşturması sadece dönemin güncel gelişmeleriyle ilgili görülemez. Doğal sınır özelliğine sahip Tuna, Doğu Roma İmparatoru Iustinianus tarafından, henüz VI. yüzyılda, Gotlara karşı kaleler inşa edilen bir savunma hattı olarak görülmüştür. Christon I. Archer, John R. Ferris, Holger H. Herwig ve Timothy H.E. Travers, *Dünya Savaş Tarihi* (Can Demirkan çev, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2020) 143. Roma İmparatorluğu'nun görece erken döneminde de Tuna sınırı duvarla korunmaktadır. Ibid 118.

60 Namık Kemal, *Vatan Yahut Silistre* (n 34) 15.

61 Ibid 25. Bununla birlikte, Namık Kemal, üçüncü perdenin birinci sahnesinde, geleneksel kadın ve erkek rollerini hatırlatacak biçimde, vatan için çalışan erkek ve erkek için çalışan kadın düşüncesini aktarmaktadır. Ibid 39.

62 Ibid 39. Aynı yönde söylem için bkz Ibid 49; 68.

63 Ibid 29-33; 62-69.

64 Ibid 30-33.

65 Ibid 40-41. *Cezmi* romanında da Cezmi, savaşı kaybeden tarafın kaçmakta olan askerlerine ateş açanları engellemekte

Benzer biçimde, dördüncü perdenin yedinci sahnesinde, görece modern bir yaklaşımla Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın yardımına gelmesi olumlu karşılanmaktadır⁶⁶.

Namık Kemal, vatanın savunmasına dayalı modern savaş politikasını⁶⁷, dini yönü ağır basan geleneksel bir anlayışla Osmanlı toplumuna anlatmaktadır. Ancak bu, tüm dayanaklarını dinde bulan bir modern öncesi savaş politikası anlayışı da değildir. Daha önce değinilen Gayrimüslimlerin askerliği hakkındaki görüşler, anayasal monarşi düşüncesi ve burada da Avrupalı devletlerle aynı tarafta savaşabiliyor olmak birlikte değerlendirildiğinde, dini ve geleneksel unsurlara rağmen aslında gelecekte ulusal savaş politikası haline gelecek bir modern savaş politikasına geçiş söz konusudur. Modern bir kavram olarak vatan, modern bir edebiyat türü olarak tiyatro vasıtasıyla savaş politikasının unsuru olarak tanıtılmaktadır. Ölüm cezası yerine hapis cezasının tercih edilmesi gibi diğer modern yaklaşımların yanında, geleneksel erkek savaşçının merkezde olduğu bir anlayışın korunduğu da görülmektedir.

Akif Bey'in başkarakterlerinden Akif de henüz birinci perdenin birinci sahnesinde vatan savunması ve vatan için ölmenin öneminden bahsetmektedir⁶⁸. İkinci sahnede Akif, askeri eğitim kurumunda aldığı eğitimin hakkını vermek için sabırsızlanmaktadır⁶⁹. Görevini yerine getireceği gemi, vatanın şanlı parçasıdır, adeta hareket eden bir kaledir⁷⁰. Denizcilikte modern donanmaların kurulması görece yakın bir dönemde gerçekleştiğinden olsa gerek⁷¹, üçüncü sahnede Akif, yaşadığı bir olayı anlatırken, fırtınadan dolayı karaya dönmek zorunda kalarak Avrupalı müttefiklere karşı utanç verici duruma düşmekten çekindiğini açıkça belirtmektedir⁷². Dördüncü perdenin birinci sahnesinde Akif, dertli olduğu için rakı içerken, askerlik mesleğini etkilememesi için yediklerine titizlikle dikkat ettiği günleri üzüntüyle anmaktadır⁷³. Bir asker, sürekli olarak, barış koşullarında dahi savaşa hazır olmalıdır⁷⁴. En zayıf anında dahi Akif, bunu aklından çıkarmamaktadır.

ve dahası bunlardan birisini suda boğulmaktan kurtarmaktadır. Ayrıca düşman esirlerini öldürme emrini de yerine getirmemektedir. Namık Kemal, *Cezmi* (n 10) 68-77.

66 Namık Kemal, *Vatan Yahut Silistre* (n 34) 69.

67 Modern öncesi ve modern savaş politikası ayrımı için bkz Saçar (n 23) 17-23; 74-83.

68 Namık Kemal, *Akif Bey* (n 48) 13-15. Üçüncü sahnede, eşi Dilruba'ya çocukları olursa, vatan için ölmeye gidecek şekilde yetiştirmesini söylemektedir. Ibid 26. İkinci perde birinci sahnede Akif'in babası Süleyman da oğlunu vatana kurbanlık olarak beslediğini söylemektedir. Ibid 35.

69 Ibid 17.

70 Ibid 18. Namık Kemal'in donanma konusuna olan ilgisini gösteren bir örnek, Midilli sürgünü döneminde, Meclis-i Mebusan'da hükümete donanmayla ilgili eleştiri yönelten bir mebusun söylemine karşı bir mektubunda gemilerle ilgili yaptığı ayrıntılı açıklamadır. Kuntay, *Cilt II/Kısım II* (n 6) 1317-19. Bu da Namık Kemal'in güncel savaş teknolojisi gelişmelerini takip ettiğini göstermektedir.

71 William H. McNeill, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000* (The University of Chicago Press 1982) 224-30; Jeremy Black, *Savaş ve Teknoloji* (Doruk Yayıncılık 2019) 168-93.

72 Namık Kemal, *Akif Bey* (n 48) 24.

73 Ibid 75-77.

74 Savaşın olağanüstü koşullarına uyum sağlanabilmesi için barış döneminde askerlere sıkı bir disiplin uygulanmaktadır. Saçar (n 23) 203-08.

SONUÇ

Namık Kemal, Osmanlı'nın geleneksel kaynaklarını ve doğal olarak öncelikle İslami kaynakları esas alarak, Avrupai modern siyasi ve hukuki kurumların Osmanlı'daki karşılıklarını inşa etmeye çalışmıştır. Bu nedenle, geleneksel ve modern arasında çelişki oluşturan görüşleri bulunabilmektedir. Örneğin, Avrupadaki gibi siyasi iktidarın merkezileşmesini savunurken, belki de Katolik Kilisesi benzeri bir dini örgütlenme bulunmadığından, dinde reform ve laiklik tartışmalarından uzak durmuştur. Düzenli ordu ve bunun askerlerinin sahip olması gereken yurttaşlık bilincinin temeli olarak vatan ve hürriyet kavramlarını da bu nedenle geleneksel kaynaklara atıfla açıklamaya çalışmaktadır. Uygulamada, övgüyle söz ettiği, gelişimine katkı sunduğu yeni Osmanlı ordusu ve bunun modern eğitim sisteminden yetişmiş yeni subayları dikkate alındığında, Namık Kemal'in kuramsal düzlemde kalan basit bir Avrupa ile İslam sentezinden daha fazlasını anlatmaya çalıştığı görülmektedir. Öyle ki bu anlatının, dönemindeki düşüncelerle kıyaslandığında, görece devrimci ve ileride cumhuriyetçilik doğrultusunda evrim geçirmesi muhtemel bir yönü de bulunmaktadır. Namık Kemal'in yazılarında, döneminin Avrupa ve Osmanlı toplumundan yalıtılmış, Osmanlı yönetiminin gereksiz zulmüne maruz kalmış bir aydın olarak ele alındığında göz ardı edilebilecek çok ciddi devrimci öğeler bulunmaktadır. Değer yargısı belirtmeden söylenebilir ki özellikle Fransız Devrimini çağrıştıran Selanik milis ordusunun İstanbul'da boy göstermesi ve Namık Kemal'in de aralarında bulunduğu önemli isimler tarafından benzerinin İstanbul'da oluşturulmaya çalışılması, II. Abdülhamid gibi monarşinin anayasal sınırlara çekilmesini kabullenemeyen yöneticileri rahatsız etmeye ve Namık Kemal'in ömrünün geri kalanının sürgünde geçmesine yetecek kadar ilerici, devrimci bir girişimdir. Bu devrimci ruh, askeri bürokraside varlığını sürdürmüş, daha ileri bir aşamaya taşınarak II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerine miras kalmıştır. Namık Kemal cumhuriyetçi değildir ama cumhuriyet düşüncesinin tohumlarını ekenlerdendir. Her şeyden önce Türkiye'de modern devletin, düzenli ordusu ve vatani savunma bilincine sahip yurttaşlarıyla kurulmasına katkı sağlamıştır. Cumhuriyet'e giden yol da tam olarak buradan geçmektedir.

KAYNAKÇA

- Akad M, Vural Dinçkol B ve Bulut N, *Genel Kamu Hukuku* (14. Basım, Der Yayınları 2018).
- Akal CB, *İktidarın Üç Yüzü* (7. Baskı, Dost Kitabevi Yayınları 2014).
- Akkaya Kia R, '1876 Kanun-ı Esasi'nin 18. Maddesi Üzerine' (2011) XV(3-4) Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 35-45.
- Akün ÖF, 'Namık Kemal', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 32. Cilt (2006) 361-78.
- Archer CI, Ferris JR, Herwig HH ve Travers THE, *Dünya Savaş Tarihi* (Demirkan C çev, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2020).
- Aydın A, 'Namık Kemal'i Victor Hugo'ya Götüren Etkenler' (2011) 6(3) Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 197-204.
- Aydın A, 'Namık Kemal'in Sanat/Sanatçı Algısında Romantizm ve Victor Hugo Etkisi' (2012) 7(3) Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 369-79.
- Aydın M, 'Namık Kemal'de "Terakki" ve "Maarif" Düşüncesi' (2013) 53(2) Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 451-77.

- Berkes N, *Türkiye’de Çağdaşlaşma* (Kıyâş A ed, 18. Baskı, Yapı Kredi Yayınları 2012).
- Birand K, ‘18 inci Asır Fransız Tefekkürü ve Namık Kemal’ (1945) 1(1) Felsefe Arkivi 99-140.
- Black J, *Savaş ve Teknoloji* (Doruk Yayıncılık 2019).
- Cunbur M, ‘Namık Kemal’e Göre Askerlik ve Ordu’ iç *Namık Kemal: Doğumunun Yüzzellinci Yılında* (Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını 1993) 137-79.
- Çakır H, ‘Tarihimizin İlk Mizah Dergisi Diyojen’in Kapatma Cezalarına Yine Mizahi Yoldan Gösterdiği Tepkiler’ (2006) 15 Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 161-72.
- Değirmenci R, ‘Tanzimat Sürecinde Osmanlı Devleti’nin Hukuk Değişimi ve Namık Kemal’in Hukuk Anlayışı’ (Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2015).
- Dinçel MS, ‘The Beginnings of Shakespearean Influences on Ottoman-Turkish Drama: Namık Kemal’s Akif Bey (1874) and Gülnihal (1875)’ (2019) 59/2 Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 1170-87.
- Doğramacıoğlu H, ‘Namık Kemal’in Diyojen Gazetesindeki Mizahi Yazıları Üzerine Bir Değerlendirme’ (2012) 7(1) Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 935-51.
- Engin E, ‘Namık Kemal’in Tiyatrolarında Kavramlar’ (2014) 7/29 Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 352-61.
- Enginün İ, ‘Namık Kemal ve Tiyatro’ iç *Namık Kemal: Doğumunun Yüzzellinci Yılında* (Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını 1993) 13-24.
- Fındıkoğlu ZF, ‘Türk Hukuk Tarihinde Namık Kemal’ (1941) 7(1) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası 177-223.
- Gemalmaz MS, *Devlet, Birey ve Özgürlük* (3. Baskı, Legal Yayıncılık 2015).
- Gündoğdu MA, ‘Namık Kemal’in Şiirlerinde “Millet”, “Şehitlik”, “Maksat” ve “Vatan” Kavramları’ (2016) 11(20) Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 245-64.
- İnalçık H, *Şair ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme* (9. Basım, Doğu Batı Yayınları 2019).
- Koç Başar C, ‘Osmanlı Millet Sisteminden Ulusa Geçiş’ (2017) 23(1) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 195-231.
- Kuntay MC, *Namık Kemal: Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında* (Alfa 2019).
- Kürüm E, ‘“Sergüzeşt-i Ali Bey Yahut Sergüzeşt-i Ali-i Osman” Siyasi Bir Roman Olarak İntibah’ (2021) 31/1 Türiyat Mecmuası 1-19.
- Lewis B, *Modern Türkiye’nin Doğuşu* (Kıratlı M çev, 5. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları 1993).
- Mardin Ş, *The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas* (Syracuse University Press 2000).
- McNeill WH, *The Pursuit of Power: Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000* (The University of Chicago Press 1982).
- Menemenciöglü N, ‘Namık Kemal Abroad: A Centenary’ (1967) 4(1) Middle Eastern Studies 29-49.
- Nagata Y ve Egawa H, *Bir Kentin Toplumsal Tarihi Açısından Osmanlı’nın Son döneminde İstanbul’da Tiyatro ve Çevresi* (Dergah Yayınları 2021).
- Nal S, ‘Namık Kemal’in Devlet Kuramı ve Devletin Sürekliliğini Sağlayacak Yönetim Biçimi’ (2019) 10(2) İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 633-49.

- Namık Kemal, *Osmanlı Tarihi* (Topaloğlu Y ed, Elips Kitap 2013).
- Namık Kemal, *Celeddin Harzemşah* (Öcal O ed, 2. Baskı, Akçağ 2014).
- Namık Kemal, *Evrak-ı Perişan* (Topaloğlu Y ed, Point 2017).
- Namık Kemal, *Vatan Yahut Silistre* (Durbaş R ed, 5. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2019).
- Namık Kemal, *Akif Bey* (Sevim O ed, Bilge Kültür Sanat 2019).
- Namık Kemal, *Kara Bela* (Topaloğlu Y ed, Tema Yayınları 2019).
- Namık Kemal, *Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri: Bütün Makaleler I* (Aydoğdu NY ve Kara İ edr, 2. Baskı, Dergah 2019).
- Namık Kemal, *Zavallı Çocuk* (Dorlion Yayınları tarih yok).
- Namık Kemal, *Cezmi* (Şimşek A ed, Karbon Kitaplar tarih yok).
- Namık Kemal, *Gülnihal* (Dursun Z ed, Karbon Kitaplar tarih yok).
- Osmanağaoğlu C, *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi* (Legal Yayıncılık 2004).
- Özcan MT, *Modern Toplum ve Hukuk Devleti: Hukuk Devletinin Toplumsal Koşulları Üzerine Bir Deneme* (On İki Levha Yayıncılık 2008).
- Özkul MM, 'İmparatorluktan Ulus Devlete Kimlik Arayışında İlk Durak: Namık Kemal' (2021) 9(2) Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 421-32.
- Pelvanoğlu E, *Tanzimat ve Metatarih: Namık Kemal'in Tarih Anlatılarının Poetikası* (VakıfBank Kültür Yayınları 2018).
- Saçar A, *Ulus Devletin ve Modern Yurttaşlığın Oluşumunda ve Gelişiminde Düzenli Ulusal Orduların Rolü* (On İki Levha Yayıncılık 2021).
- Sarıçoban G, 'Namık Kemal ve Hürriyet Fikri' (2019) 23(2) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 515-35.
- Seçkin B, '1908 Devrimi'nde Politik Tiyatro ve Besa Oyunu' (2008) 38 İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 265-74.
- Sınar Çılgın A, 'Vatan Yahut Silistre'de Vatan Kavramı' (2005/2) 6(9) Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 135-45.
- Sungu İ, 'Atatürk'ün Babası Ali Efendi ve Mensup Olduğu Selanik Asakiri Milliye Taburu' (1939) III(10) Belleten 289-348.
- Şahin C, 'Namık Kemal ve Beşir Fuad'daki Victor Hugo Portresi' (2017) 12(30) Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 415-31.
- Şengül MB, 'Hamlet (William Shakespeare) ile Gülnihal (Namık Kemal) Adlı Tiyatro Eserleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme' (2018) 84 Bilig 219-41.
- Tanpınar AH, *Türk Edebiyatı Tarihi: 19 uncu Asır* (7. Baskı, Çağlayan Kitabevi 1988).
- Topal AE (ed), *Sürgünde Muhalefet: Namık Kemal'in Hürriyet Gazetesi* (VakıfBank Kültür Yayınları 2019).
- Üçok C, Mumcu A ve Bozkurt G, *Türk Hukuk Tarihi* (Onikinci Bası, Turhan Kitabevi 2007).
- Vural Dinçkol B ve Işık A, '1924 Anayasası Döneminde Yurttaşlık Anlayışı' (2015) 21(1) Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi 13-41.